

Af Peter Thielst

OVERFLODSSAMFUNDET

Et overflødigt, tilbageskuende essay

Takket være 10-talssystemet holder vi meget af runde fødselsdage og jubilæer, og sidste år var tiden kommet til '68': oprøret, kulturopbruddet osv. Det blev da også markeret, bl.a. af undertegnede i nærværende tidsskrift nr. 153 med et forsøg på at problematisere selve generationsbegrebet – og dermed 'genstanden' for en mulig fest eller dødsmesse. Den lille tekst satte mig i gang med at skabe lidt overblik over de ideer, der stod til rådighed i efterkrigstiden, og som på forskellig vis blev samlet op af '68', og undervejs løb jeg på en bog, jeg nok 'kendte til', men aldrig havde læst. Det var den amerikanske økonom John Kenneth Galbraiths (1908-2006) *Det rige samfund*, der udkom i 1958 (da. udg. 1962) og blev meget læst og diskuteret. Nu var der ingen vej udenom længere, og det følgende kan betragtes som et lille supplement til '68's idéhistorie.

Det første, der slog mig, var den danske titel, der ikke svarede til den engelske: *The Affluent Society*, der med rimelighed kunne være oversat til 'Det rigelige samfund', men man kunne også have valgt det mere sigende 'Overflodssamfundet', der ifølge *Den Danske Ordbog* allerede forelå i 1959 – formentlig qua en omtale af *The Affluent Society*. Oversætteren, Henning Gottlieb (cand.polit. og ministeriel embedsmand), eller forlaget Gyldendal har nok ment, at det ligefremme (og snart gængse) 'overflodssamfund' var for provokerende og drastisk – hvad det set i forhold til det danske konsumsamfund anno 1962 også næsten var.

Man skal huske på, at den materielle produktion og det heraf følgende vareudbud og -forbrug dengang var langt længere fremme i USA end i Danmark: Vi var omkring 1960 ikke nået længere end til det tidligt 'rigelige' samfund, som – med forbløffelse og forskrækkelse – mødte Max Horkheimer og Theodor Adorno efter flugten til USA i slutningen af 1930'erne (jf. *Oplysnings dialektik*, 1947). Problemet med betegnelsen 'the affluent society', der var tænkt deskriptiv, var, at den oversat til dansk som 'overflodssamfundet' ikke kunne undgå en normativ konnotation. Godt opdraget, som vi var, til påpasselighed, sparsommelighed og ideen om at sætte 'tæring efter næring' var overflod jo allerede en risikabel kurs – lidt som en libertiner på glade vildveje.

Det er nu ikke, fordi Galbraith eller Gottlieb sparer på betegnelsen 'overflod' i selve teksten, hvoraf det også klart fremgår, at det problematiske i det moderne – gerne kaldt 'højtudviklede industrisamfund' – ikke er den tilvejebragte rigdom og velfærd, men på den ene side en overflødighed af ligegyldige og uvæsentlige varer (til forsvar for en vækstjagtende produktion) og på

den anden side en paradoksal og uansvarlig modvilje over for at udnytte denne rigelighed til at skabe mere lighed og reel, udfoldet velfærd. Det er et økonomisk og politisk idioti, som Galbraith er oppe imod, vel vidende at hans besindige tale og næsten indlysende pointer vil prelle af på Systemet. Pengene ligger nu bedst i borgernes egne lommer, især for dem med store lommer, mange penge og fri adgang til et uendeligt vareforbrug.

Når Galbraith går i kødet på det rige og rigelige samfund – *in casu* USA i slutningen af 50'erne, dvs. i Eisenhowers anden præsidentperiode – er det ikke som socialist eller materialismeforskrækket moralist, men som liberal økonom, der ikke kan forstå sine traditionelle kolleger, de være sig liberale i det demokratiske partis forstand eller konservative i det republikanske partis. Han fatter ikke, at de – samt deres politikere og erhvervsledere – hænger fast i forældede, ideologisk afstemte tankebaner og ser det eneste Lykke-Per'ske løsen i øget og effektiviseret produktion, flere og stadigt raffinerede varer, som vi kan spendere nogle af vores ophobede penge på. Fra nye bilmodeller, vaskemaskiner og plæneklippere til fjernsyn og fiskestænger – for i Staterne var lystfiskeri blevet et yndet tidsfordriv!

Den 'konventionelle visdom', som Galbraith venligt-ironisk kalder den vanetænkning med skyklapper på, der bestandig skriger på privatkapitalistisk vækst og offentlige besparelser – ganske som i dag, godt 60 år senere – har ikke taget ved lære af det faktum, at vi har forladt det gamle knaphedssamfund, hvor alle (bortset fra en lille overklasse) måtte arbejde 70 timer om ugen for blot at få mad, tøj og husly, og nu er ankommet til et overflodssamfund, hvor arbejdstiden er nede på 40 timer om ugen, og hvor vi har råd til meget mere end det strengt nødvendige. Ja, rigdommen var midt i 50'erne så forbedret i USA, at "man i de senere år er begyndt at diskutere firedags-arbejdsugen", som Galbraith skriver (s. 246), og ideen blev formelt fremsat som forslag i 1956 af ingen ringere end vicepræsident Richard M. Nixon. Vareproduktionen var nået et niveau, hvor arbejdstiden sådan set kunne nedsættes yderligere – men den konventionelle visdom om vækst sørgede for, at det ikke skete!

Det beklager Galbraith i nogen grad, men navnlig at man ikke benyttede overflodssituationen til at gøre "arbejdet lettere og mere morsomt. (...) Spørgsmålet er snarere, om man altid skal foretrække færre arbejdstimer for flere, men morsommere." (s. 270f) Det andet store spørgsmål – det helt overordnede for Galbraith – var, hvorfor man bevidstløst hagede sig fast i produktionsærgerrigheden og således forøgede den sociale ulighed (inkl. fattigdommen på bun-

den) og samtidig undlod at udbygge den offentlige velfærd (sundhed, uddannelse, kultur osv.). Man havde jo råd til at sikre en større ligevægt mellem offentligt og privat forbrug, samtidig med at man mindske den sociale ulighed og dens spændinger (samfundsmæssige usikkerhed).

Det, der anfægtede den ellers besindige økonom, der senere blev rådgiver for JFK, var, at det rige overflodssamfund ikke kendte sin besøgelsestid og i stedet for at besværges produktionstilvækst og jagte kapitalakkumulation gav sig til at investere noget af sit overskud i fælles velfærd. Man burde lægge direkte op til, at det var dette konsum, der skulle vokste – måske med et beskedent afkald på noget af den ligegyldige overflod af smarte 'ting & sager'. At blære sig med 'gadgets' var såmænd ikke engang blevet god stil endnu, oplyser Galbraith (s. 159), der ikke var nogen kostforagter i forhold til almindeligt forbrug og velfærd. Vi *kunne* blot tænke os bedre om og anvende vores rige og rigelige muligheder mere fornuftigt. Det gjorde vi vel også i nogen grad i Skandinavien op gennem 60'erne og godt ind i 70'erne, men så hoppede kæden også af her, og Hartling begyndte at tale om 'den nødvendige politik' – en eufemisme for den konventionelle visdom eller "erhvervslivets liturgi" (s. 152) om privat vækst og offentlige besparelser.

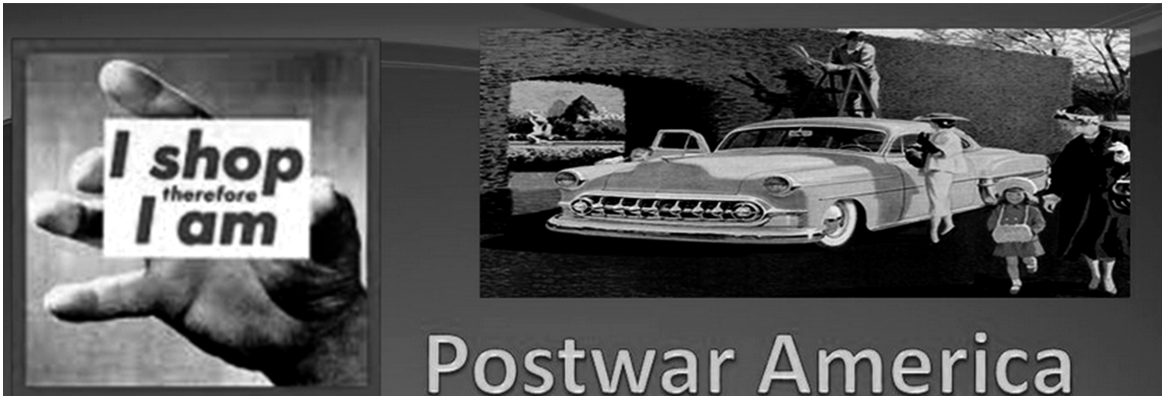
Galbraith inspirerede kortvarigt og spredt, men talte reelt for døve øren. Han var ellers en mere end almindeligt habil økonom, men selv hvor man har ret, er det ikke altid, man får ret. Det skyldtes ikke kun den stædighed og ensidighed, som (privat)kapitalismens lydige forvaltere fastholder, men også at den nye middelklasse slet ikke viste sig så villig til at tage nogle af de rare, rigelige penge op af egne lommer og investere dem i fælles velfærd. Reklame og markedsføring viste sig stærkere som behovsskabelse – for en vedvarende strøm af nye varer – end Galbraith havde forudset, idet han naivt appellerede til den sunde fornuft.

Det er nemt at se, når man sammenholder situationen i 1958, hvor Galbraiths bog om overflodssamfundet udkom, med den ti år senere, hvor '68' slog til: uden netop overflodssamfundet, dets pengerigelighed og yderst varierede og ungdomskælnede vareudbud var det store generations- og livsstilsopbrud slet ikke kommet i stand. Hverken med hippie-manifestationen i 'the summer of love' 1967, studenteroprørene i 1968 eller det store musikrally i Woodstock 1969 – eller for den sags skyld den lille, danske Thylejr i 1970. Vi var alle med til en gigantisk forbrugsfest, hvis paroler paradoksalt nok snart var 'nej til forbrug', 'nej til falske behov', 'fordøm den krigeriske materialisme!'

Her dukkede – i kritisk lys og med en nogenlunde ædruelig bevidsthed – en ny turnering af 'overflodssamfundet' op. Den kom sig af en ungdom, der måtte vende sig mod sine forældre, og da disse bar overfloden til skue – som var det de tre vise mænd på vej til det lille hippiebarn – så fik de med krabasken for dét såvel som for deres gustne autoritet og bundløse hykleri om pænhed og lystudskydelse. Havde man brug for lidt udefrakommende inspiration til at slå De Gamle og Systemet over fingrene (uden at ramme sine egne), så bød Østens visdom sig til med meditation, selvfor dybelse og ikke-handlen. Dans, kærtegn og sex var jo en gratis omgang – næsten en slags ikke-forbrug, der nok kunne tirre dem, der så let lod sig forarge.

På den måde fik 'overflodssamfundet' sig i kraft af sin 'overdrevne materialisme' en gevaldig overhaling af '68', men der var allerede taget væsentlige forbehold i den forudgående generation, kaldet Det Nye Venstre eller hertillands Nyradikalismen – genlæs Villy Sørensens essays fra omkring 1960 (*Digitere og demoner*, 1959; *Hverken-eller*, 1961). Det materielle stod over for det åndelige; overflod og overfladiskhed over for engagement og eftertanke. Det var ikke en kristen, asketisk eller pietistisk besindelse, men nok en besindelse i tiden og *til tiden*. At den trak lidt på den gamle krop/sjæl-dualisme, var der ikke noget at gøre ved, men man kunne svare igen med at fastslå, at Bachs 'Das wohltemperierte Klavier' ikke var en kæft finere eller 'dybere' end Miles Davis' 'Kind of Blue' eller senere Beatles' 'Revolver'.

Mellem Galbraith og '68' udkom Herbert Marcuses *Det én-dimensionale menneske*, nærmere bestemt i 1964 (da. udg. 1969). Marcuse var på det tidspunkt en ældre herre (f. 1898), men det

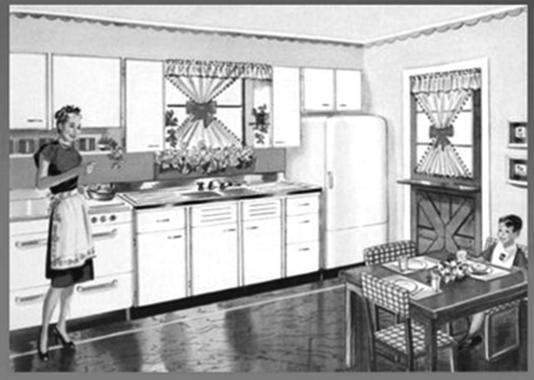

1957

Postwar America

The Affluent Society

1967

forhindrede ham, som bekendt, ikke i senere at blive kaldt 'ungdomsoprørers filosof' og blive lidt af en darling blandt især de amerikanske studenter. Dén blomsterkrans kom sig både af den nævnte bog, hvor fantasien og det æstetiske fik en fremtrædende plads som den modkraft, der kunne synliggøre Den Store Vægning og bære en ny utopi frem – og af hans Freud-analyse fra 1955, *Eros og civilisationen*, samt det vigtige essay 'Repressiv tolerance' fra 1965.

Det én-dimensionale menneske handler – ganske som Galbraiths bog – om det 'højtudviklede industrisamfund', her ikke med vægt på økonomien, men på ideologien, dvs. den ensretning og helt ind i tænkningen tilrettede konformitet, der gjorde, at det i stigende grad blev umuligt at formulere og med kraft fremføre kritik og kulturelle modbilleder. Galbraith havde påvist det dominerende og ulykkelige i troen på den evindelige produktivitet og vækst, og nu fulgte Marcuse op med en lige så dokumenteret påvisning af, at dette overflodssamfund til sin egen legitimering og galvanisering havde omskabt det oplyste og kritisk-frie menneske til et én-dimensionalt og positivt-enøjet masseindivid. Det var på en måde antitesen til det menneske, der i og med '68' trods alt rev sig løs af det én-dimensionale samfund, og derfor lå der i Marcuses analyse en gnist til modsigelse og oprør, som blot ventede på *sin* tid.

Marcuses portræt af det moderne overflodssamfund er mere krast end Galbraiths: "I dette samfund kræver myndighederne et altovervældende behov for produktion og konsumering af overflødheder; et behov for sløvende arbejde, der ikke længere er nødvendigt; et behov for fornøjelser og fritidsbeskæftigelser, der forlænger denne sløvhedstilstand; et behov for at opretholde tilsyneladende frihed, f.eks. fri konkurrence med dirigerede priser, en fri presse, der udøver sin egen censur, frit valg mellem forskellige varemærker og 'dimser'." (s. 27) Dertil et militært isenkram, der kan styrke USA i rustningskapløbet og sluge en betydelig del af de skattedollars, der ellers kunne være brugt på offentlig velfærd: "Vi finder os i, at der i al fredsommelighed fremstilles ødelæggelsesmaskiner, at man arbejder på at udvikle spildproduktionen til fuldkommenhed, at vi oplæres til et forsvar, som virker deformerende på forsvarerne og på det, de forsvarer." (s. 9)

Den militære oprustning, som også Galbraith havde påtalt, indebar i sig selv et overflødhedshorn af spildte kræfter, måske især hvis de krigeriske 'dimser' ikke kom i brug eller var forældede, inden en sådan kom på tale. Det særligt interessante ved Marcuses brug af betegnelsen 'spildproduktion' er imidlertid, at den generelt peger på industriproduktionens tendens til i varerne at indbygge netop forældelse; ikke så meget som teknologisk forringelse set i forhold til nye forbedringer, men som tab af mode, opdaterede stiltræk – som ved nye modeller af radio, tv og biler, hvor det meste ofte blot handlede om design, glitter og forkromning. Spildproduktion er også den bevidste anvendelse af komponenter, der let bryder sammen og byder på fejl og nedbrud, det ikke kan betale sig at reparere på. Der er på dette tidspunkt endnu ikke tale om den spildproduktion, der handler om misbrug af begrænsede naturressourcer, unødvendig emballage eller madvarer, der leder til madspild. Det kom til senere.

I 1967 indbød en række psykiatere anført af Ronald D. Laing og David Cooper til en stor konference om *frigørelsens dialektik*, og den blev afholdt i London i juni med deltagelse af bl.a. Herbert Marcuse. Hans bidrag handlede om 'Frigørelse fra overflodssamfundet' – udgivet i antologien *Frigørelsens dialektik*, ed. D. Cooper 1968 (da. udg. 1969) – og heri lå en mere radikal position, end hvis han havde talt om 'frigørelse fra det én-dimensionale menneske': Det var selve hengivelsen til materiel overflod og dens forudsætninger i kapitalistisk undertrykkelse, imperialismen og krigsventyr – Vietnam som neokolonialt projekt med blod på hænderne og samvittigheden var kommet til. Marcuse var klar over, at den frigørelse fra overflod, han fremdrog, umiddelbart "var uden masse-basis"; den angik jo et "et samfund, som i stor udstrækning udvikler menneskets materielle og endog kulturelle behov" og "giver en stadig større del af befolkningen del i goderne." (s. 155)

Blandt de rige og næsten-rige – den hastigt voksende middelklasse – generede den materi-

elle overflod ikke, og i ”de laveste befolkningslag, der fortsat lever i fattigdom og elendighed,” stod der heller ikke meget oprør på spring. En socialistisk frigørelse lå ikke lige rundt om hjørnet, men alligevel bryder Marcuse ud i håb: ”Jeg tror, vi står over for en situation, hvor de højtudviklede kapitalistiske lande har nået et punkt, hvor kvantitative ændringer rent teknisk kan bringes til at slå over i kvalitative ændringer, over i autentisk frigørelse.” (s. 158f) Det, som Marcuse sætter sin lid til, er – foruden Fr. Engels’ dialektiske logik – den revitaliserede sanselighed og lyst, han allerede havde talt varmt for i *Eros og civilisationen*.

Han øjner nu i selve overfloden en mulig ”frigørelse af menneskets sensibilitet og sensitivitet, ikke som en privat faktor, men som en kraft, der vil kunne omdanne den menneskelige eksistens” – en ny mennesketype, ”som afviser de præstationsprincipper, der styrer de bestående samfund; en mennesketype, som selv har befriet sig fra den aggressivitet og brutalitet, som er uløselig forbundet med deres bestående samfunds organisation og med deres hykleriske, puritanske moral” (s. 162). Det var de amerikanske studenters mod til radikalt opgør med Vietnamkrigen og ’hele Systemet’ – samt den netop indledte ’summer of love’ under Californiens sol – der gav Marcuse denne tro på, at der ud af overflodssamfundet ville melde sig en vilje til ’frigørelse fra overflodssamfundet’: ”Dér står en ny sensibilitet over for den effektive og vanvitte fornuft.” (s. 167) Det fik han sådan set ret i, men ikke så længe og så dybtgående, som han havde regnet med.

Overflodssamfundet overlevede alle sine pågående kritikere og utopister og møder måske først nu – 50 år senere – den mur, som den ideologisk tilvirkede modkultur (eller Galbraiths elementære fornuft) ikke kunne sætte op. Nu har vi nemlig på den hårde måde lært, at den materielle overflod og al dens opfindsomhed til vækst og nye ’dimser’ har sin pris – endda af en temmelig irreversibel karakter. Ressourcenedslidningen er lige som forureningen og ophobningen af kemisk skrald og spild – til lands, til vands og i luften – ikke til at overse eller trods megen modstand og mange relativiseringer til at undervurdere. Dertil kommer klimaforandringerne og de endeløse myrderier og krigsødelæggelser, som verden har lagt ryg til siden sidste ragnarok: De har også deres rod i den kapitalistiske, produktive aggressivitet, hvis apoteose netop er vort kære overflodssamfund. Dette har allerede gennemgået sin egen knopskydning som risikosamfund og er nu på vej ind i et sejtræk som dommedagssamfund, tilsat en masse positiv psykologi (vor tids svar på Titanics ’Nærmere, Gud, til dig’), så vi stadig tror på overfloden og accepterer de offentlige besparelser.

Tilbage er kun de små projekter og endnu mindre protester, eksemplificeret ved hovednyheden på forsiden af Politiken forgangne lillejuleaftensdag: ”Som en helt ny tendens bliver julegaverne nu også i stigende omfang købt i genbrugsbutikker, hvor man både kan få mere for pengene og manifestere en personlig protest mod overflodssamfundets brug og smid væk-kultur.” En kvik ’genbrugsudviklingschef’ udtalte endda: ”Vi er overbeviste om, at genbrug bliver endnu mere hipt de kommende år, fordi der også er et miljømæssigt statement i det.” Den rette synsvinkel på den sag er vel lidt endnu, at overflodssamfundet blot tilpasser sig og – som alle, der gør det – og finder alternative ’råderum’ for at overleve. Nye selvfølgelig kan begynde her.

LITTERATUR:

- Cooper, David (ed.): *Frigørelsens dialektik*, Rhodos 1969.
 Galbraith, John Kenneth: *Det rige Samfund*, Gyldendal 1962.
 Marcuse, Herbert: *Det én-dimensionale menneske*, Gyldendal 1969.
 Thielst, Peter: *Kræv det umulige. Ideerne op til ’68’*, DET lille FORLAG 2019.